

ЭРЫХ МАРЫЯ РЭМАРК

ЧОРНЫ АБЕЛІСК

ГІСТОРЫЯ АДНАГО ЗАПОЗНЕНАГА ЮНАШТВА

Пераклала з нямецкай
ІНА ХОМІЧ

ЯНУШКЕВІЧ
ВЫДАВЕЦТВА

Erich Maria Remarque
DER SCHWARZE OBELISK

Verlag Kiepenheuer & Witsch, Köln, 1956

ISBN 978-83-967190-9-6

© The Estate of the Late Paulette Remarque

c/o Mohrbooks AG Literary Agency

© Хоміч І. А., пераклад на беларускую мову, 2023

© Выданне на беларускай мове, афармленне.

Andrei Yanushkevich Publishing, 2023

Для П. Г.

Не дакарайце, што я вырашыў загаварыць пра старыя часы. Свет зноў ляжыць у цьмяным святле апакаліпсіса. Яшчэ не раз-
веяліся пах крыві і пыл апошніх разбурэнняў, а ўжо поўным хо-
дам працуюць лабараторыі і фабрыкі, каб падтрымаць мір з да-
памогай зброі, ад якой зямная куля разляціцца на кавалкі.

Мір на зямлі! Ніколі пра гэта не казалі больш і ніколі не рабілі
для гэтага менш, чым у наш час. Ніколі не было больш ілжывых
прарокаў, больш фальшу, больш смерці, больш разбурэнняў
і больш слёз, чым у наша стагоддзе, дваццатае — стагоддзе пра-
грэсу, тэхнікі, цывілізацыі, масавай культуры і масавых забой-
стваў.

Таму не дакарайце, што я вярнуся ў старыя добрыя гады, ка-
лі сцяг надзеі яшчэ лунаў над намі, і мы верылі ў такія няпэўныя
рэчы, як чалавечнасць, справядлівасць, талерантнасць, а такса-
ма ў тое, што ўрока адной сусветнай вайны для аднаго пакалення
павінна быць дастаткова.

У акно фірмы па вырабе помнікаў «Генрых Кроль і сыны» свеціць сонца. Цяпер красавік 1923-га, і справы ідуць добра. Вясна не пакінула нас на волю лёсу, мы бліскуча прадаём і праз гэта бядеем, але што ж паробіш — смерць няўмольная і нястомная, і чалавечая жалоба ніяк не можа абысціся без манументаў з пясчаніку ды мармуру, а калі ў наяўнасці пачуццё доўгу або спадчына адпаведнага памеру — нават з дарагога шведскага граніту, адпаліраванага з усіх бакоў. Восень і вясна — найлепшыя паравіны года для гандляроў жалобным начыннем: людзей памірае больш, чым летам і зімой. Восенню — бо высыхаюць жыццёвыя сокі, а вясной — бо яны абуджаюцца і пажыраюць аслабелае цела, як тоўстыя кнот тонкую свечку. Ва ўсякім разе так сцвярджае наш найлепшы агент, далакоп Ліберман з муніцыпальных могілак, а ён у такіх рэчах разбіраецца. Яму восемдзсят гадоў, ён ужо закапаў больш за дзсяць тысяч нябожчыкаў і на свой працэнт з продажу помнікаў купіў дом ля ракі з садамі і фарэлевай гаспадаркай, але разам з тым зрабіўся хранічным алкаголікам. Адзінае, што ён ненавідзіць, — гэта гарадскі крэматорый. Нядобра сумленны канкурэнт. Мы таксама яго не любім. На урнах жа нічога не заробіш.

Я гляджу на гадзіннік. Хутка поўдзень, і, паколькі сёння субота, можна закругляцца. Захлопваю вечка друкаркі, адношу за заслону капіравальны апарат «Presto», адкладваю ўбок узоры камянёў і здымаю з фіксажа фотаздымкі ваенных помнікаў і вытанчаных магільных упрыгожанняў. Я на фірме не толькі рэкламшчык, мастак і бухгалтар, хоць ні ў чым з гэтага не спецыяліст, — ужо год я тут адзіны наёмны работнік.

З прыемным прадчуваннем дастаю з шуфляды цыгару. Чорную бразільскую. Мяне ёю сёння пачаставаў гандлёвы агент Вюртэмбергскай фабрыкі металавырабаў, калі спрабаваў навязаць партыю бронзавых вяноў. Таму цыгара сапраўды добрая.

Шукаю запалкі, але іх, як звычайна, некуды засунулі. На шчасце, яшчэ цепліцца агонь у печцы. Я скручваю дзесяцімаркавую купюру, падношу да жару і запальваю ад яе цыгару. У канцы красавіка паліць у печцы не абавязкова, але гэта камерцыйны хітрык майго працадаўцы Геарга Кроля. Ён верыць, што людзі ў жалобе, якія мусяць яшчэ за нешта плаціць, ахвотней зробіць гэта ў цёплым пакоі, а не мерзнучы. Жалоба і так марозіць душу, а калі яшчэ і ногі акалелі, выгандляваць добры кошт вельмі цяжка. Цяпло ж растапляе, утым ліку і кашалькі. Таму ў нашым бюро вельмі горача, а нашы прадстаўнікі ўцямяшваюць сабе ў галаву галоўны прынцып продажу: ніколі не спрабаваць заключаць дамову на могілках у халоднае надвор'е ці дождж. Заўсёды толькі ў цёплым памяшканні і, калі магчыма, пасля пасілку. Жалоба, холад і голад — дрэнныя дзелавыя партнёры.

Я кідаю рэшткі купюры ў печ і выпростваюся. І ў гэтае ж імгненне чую, як у доме насупраць адкрываецца акно. Мне не трэба туды глядзець, я і так ведаю, што адбываецца. Асцярожна нахіляюся над сталом, быццам хачу нешта дадрукаваць на машынцы. Пры гэтым цішком касавуруся ў маленькае люстэрка, пастаўленае так, каб назіраць за акном. Гэта, як заўсёды, Ліза, жонка мясніка Вацэка, стаіць голая, пазыхае і пацягваецца. Яна толькі цяпер прачнулася. Вуліца старая і вузкая, Ліза можа бачыць нас, а мы яе, і яна пра гэта ведае. Таму там і стаіць. Раптам яна пачынае шчэрыць свой вялікі рот, смяецца ва ўсе трыццаць два і паказвае на люстэрка. Заўважыла яго сваім сакаліным зрокам. Я злуюся, што мяне падлавілі, але раблю выгляд, быццам нічога не заўважаю, і ў воблаку дыму іду ў глыбіню пакоя. Праз некаторы час выходжу зноў. Ліза ўсё выскальваецца. Я вызіраю з акна, але не гляджу на яе, а нібыта махаю некаму на вуліцы. Нават пасылаю ў пустэчу паветраны пацалунак. Ліза трапляе на гэтую вуду. Зацікаўлена нахіляецца, каб паглядзець, хто там. Нікога. Цяпер сушу зубы я. Раззлаваная, яна круціць пальцам ля скроні і знікае.

Я не ведаю дакладна, навошта ламаў гэтую камедыю. Ліза лічыцца раскошнай жанчынай, і я ведаю процьму мужчын, якія ахвотна аддалі б пару мільёнаў, каб насалоджвацца кожную раніцу такім відовішчам. Я таксама насалоджваюся, але ў той

жа час яно мяне раздражняе, бо гэта лянiвая рапуха, што толькі ў абед выпаўзае з ложка, занадта ўпэўненая ў сваім уздзеянні. І думкі дапусціць не можа, што не кожны тут жа за хоча з ёю пераспаць. Зрэшты, яна ўвогуле не пераймаецца. Чарнагрывая і дзёрзканосая, яна стаіць ля акна і размахвае парай грудзей з першакласнага карарскага мармуру, як нянька бразготкамі перад немаўлём. Калі б замест грудзей былі два паветраныя балонікі, яна раўняўка гэтак жа размахвала б імі. Але яна голая, і гэта яе грудзі, і ёй усё роўна. Яна проста шчыра радуецца, што жыве і што мужчыны ад яе вар'яцеюць, а пасля забудзецца пра гэта ўсё і пражорлівым ротам накінецца на сняданак. Мяснік Вацэк тым часам стомлена забівае старых кабыл.

Ліза з'яўляецца зноў. Прычапіла вусы і проста шалее ад свайёй бліскучай ідэі. Яна аддае чэсць, і я ўжо гатовы дапусціць, што яна настолькі бессаромная, каб так вітаць старога адстаўнога фельдфебеля* Кнопфа, які жыве паблізу, але тут жа прыгадваю, што спальня Кнопфа акном выходзіць у двор. А Ліза дастаткова разумная, каб ведаць, што з іншых суседніх дамоў яе ўбачыць нельга.

Раптам, быццам недзе прарвала плаціну, што стрымлівала гук, пачынаюць біць званы царквы Панны Марыі. Царква стаіць у канцы завулка, і ўдары грымяць так, нібы абвальваюцца ў пакой з неба. У гэты момант перад другім акном канторы, якое выходзіць у двор, мільгае дыня лысай галавы майго працадаўцы. Ліза робіць непрыстойны жэст і зачыняе акно. Штодзённая спакуса святога Антонія чарговы раз вытрыманая.

* * *

Геаргу Кролю амаль сорак, але яго галава ўжо блішчыць, як кегля ў рэстараным боўлінгу. Яна блішчыць, колькі я яго ведаю, а гэта ўжо гадоў пяць. Яна так блішчыць, што, калі мы служылі ў адным палку і сядзелі ў акопе, там быў спецыяльны загад, каб Геарг насіў каску, нават калі на фронце ўсё спакойна — бо яго лысіна і найлагоднейшага праціўніка спакуюшала б стрэлам праверыць, більярдны гэта шар ці не.

* Фельдфебель — намеснік камандзіра роты ў кайзераўскім войску, меў вялікую фактычную ўладу над рэкрутамі і шарагоўцамі (заўв. пер.).

Я шчоўкаю абцасамі і прамаўляю:

— Штаб-кватэра фірмы «Кроль і сыны»! Пункт назірання за дзеяннямі праціўніка. Падазроныя перамяшчэнні войскаў у раёне мясніка Вацэка.

— Ага, — кажа Геарг. — У Лізы ранішняя гімнастыка. Вольна, яфрэйтар Бодмэр! Чаму вы не носіце па раніцах шоры, як баявы кавалерыйскі конь, і не бароніце сваю наіўнасць? Хіба вы не ведаеце тры самыя каштоўныя рэчы ў жыцці?

— Адкуль жа мне іх ведаць, спадар обер-пракурор, калі я яшчэ ў пошуках самога жыцця?

— Наіўнасць, сціпласць, маладосць, — пастанаўляе Геарг. — Адночы іх страціўшы, не вернеш ніколі! А што можа быць больш безнадзейным за вопыт? Старасць і голы інтэлект?

— Галеча, хвароба і самота, — адказваю і станаўлюся вольна.

— Гэта толькі іншыя імёны вопыту, старасці і ўдаванага інтэлекту.

Геарг вымае цыгару з маіх вуснаў, падразае яе і вызначае, як калекцыянер матылька:

— Трафей з фабрыкі металавырабаў.

Ён дастае з кішэні прыгожа задымлены муштук колеру марской пены, устаўляе туды бразільскую цыгару і працягвае яе паліць.

— Я не супраць канфіскацыі цыгары, — кажу я. — Гэта гвалт, але ты былы унтэр-афіцэр і нічога больш у сваім жыцці не ведаеш. Але навошта муштук? Я не сіфілітык.

— А я не гомасексуал.

— Геарг, — кажу я. — У вайну ты еў маёй лыжкай гарохавы суп, калі мне ўдавалася яго сцягнуць з кухні. А тую лыжку я хаваў у сваіх брудных ботах і ніколі не мыў.

Геарг глядзіць на попел бразільскай цыгары. Ён снежна-белы.

— Вайна закончылася чатыры з паловай гады таму, — кажа ён. — Тады мы прайшлі праз бязмерныя пакуты, каб стаць людзьмі. А сёння без аніякага сораму ганяемся за ўласнасцю і зноў ператвараемся ў нелюдзяў. І мы можам гэта схваць, толькі залакаваўшы манерамі. *Ergo!** Але ці няма ў цябе другой

* *Ergo* (лац.) — менавіта таму (заўв. пер.).

цыгары? Фабрыка металавырабаў ніколі не спакушае кліентаў адной штукай.

Я дастаю з шуфляды другую цыгару і даю яму.

— Інтэлект, вопыт і ўзрост могуць, аднак, і добрую службу са-служыць, — кажу я.

Ён ухмыляецца і ўручае мне наўзамен пачак цыгарэт, у якім не хапае шасці штук.

— Было што-небудзь яшчэ? — пытае ён.

— Нічога. Ніводнага кліента. Але я мушу тэрмінова патрабаваць павышэння заробку.

— Зноў? Учора ж ужо было павышэнне!

— Не ўчора. Сёння ў дзевяць раніцы. Жабрацкія восем тысяч марак. І ўсё ж сёння ў дзевяць раніцы гэта было хоць штосьці. А потым абвясцілі новы курс долара, і замест гальштука я магу купіць толькі яшчэ адну бутэльку таннага віна. А мне патрэбны гальштук.

— Колькі цяпер каштуе долар?

— Трыццаць шэсць тысяч марак. Раніцай быў яшчэ трыццаць тысяч.

Геарг Кроль аглядае сваю цыгару.

— Трыццаць шэсць тысяч! Падобна на размнажэнне трусаў! Дзе канец гэтаму?

— Ва ўсеагульным банкруцтве, спадар фельдмаршал, — адказваю я. — А пакуль трэба неяк жыць. Ты прынёс грошы?

— Толькі маленькі чамаданчык на сёння і заўтра. Тысячныя, дзесяцітысячныя, нават некалькі пакункаў са старымі добрымі сотнямі. Каля двух з паловай кілаграмаў папярковых грошай. Інфляцыя расце так хутка, што Райхсбанк не паспявае друкаваць. Новыя статысячныя банкноты толькі два тыдні ў абароце, а ўжо і мільённыя павінны выйсці. Калі мы ўжо станем, нарэшце, мільярдэрамі?

— Калі так пойдзе далей, то праз пару месяцаў.

— Божа мой! — уздыхае Геарг. — І куды дзеліся цудоўныя ціхіх часы 1922-га? Тады долар павысіўся за адзін год толькі з двухсот пяцідзесяці марак да шасці тысяч. Я ўжо маўчу пра 1921-ы — тады ён падрас на няшчасныя трыста працэнтаў.

Я гляджу ў акно, якое выходзіць на вуліцу. На Лізе цяпер шаўковы дамашні халат з папугаямі. Яна павесіла люстэрка на аконную ручку і расчэсвае сваю грыву.

— Зірні на гэтае стварэнне, — з горыччу кажу я. — Яно не сее, не жне, а айцец нябесны ўсё ж яго корміць. Учора ў яе яшчэ не было гэтага халата. Шоўк, некалькі метраў! А я не магу назбіраць грошай на гальштук.

Геарг ухмыляецца:

— Проста ты — звычайная ахвяра часу. А Ліза плыве на ўсіх парусах па хвалях нямецкай інфляцыі. Яна Прыўкрасная Алена спекулянтаў. На помніках не разбагацееш, сын мой. Чаму ты не пойдзеш гандляваць селядцамі ці акцыямі, як твой сябар Вілі?

— Бо я сентыментальны філосаф і захоўваю вернасць надмагільным камяням. Дык што там наконт павышэння заробку? Нават у філосафаў ёсць сціплыя выдаткі на гардэроб.

— Ты не можаш купіць гальштук заўтра?

— Заўтра нядзеля. І заўтра ён мне патрэбны.

Геарг прыносіць з вітальні чамадан грошай. Дастае з яго і дае мне два пакункі.

— Гэтага хопіць?

Я бачу, што там пераважна соткі.

— Дай мне яшчэ паўкіло гэтых шпалераў, — кажу я. — Тут максімум пяць тысяч. Спекулянты-каталікі кладуць столькі падчас нядзельнай імшы і саромеюцца, што занадта скупыя.

Геарг чэша сваю лысую галаву — атавістычны жэст, які не мае сэнсу. Тады адшкадоўвае мне трэці пакунак.

— Падзякуй богу, што заўтра нядзеля, — кажа ён. — Не будзе новага курса долара. Адзіны дзень, калі інфляцыя сціхае. Бог не падазраваў, што ствараў нядзелю для гэтага.

— А як, зрэшты, нашы справы? — пытаюся я. — Мы банкруты ці паспяховыя дзялкі?

Геарг робіць доўгую зацяжку са свайго муштука колеру марской пены.

— Мне здаецца, ніхто ў Германіі сёння пра сябе гэтага не ведае. Нават шчасліўчык Сцінас. Усе ўкладчыкі, ясная справа, абанкруціліся. Рабочыя і службоўцы таксама. І большасць дробных бізнесменаў, хоць пакуль пра гэта не ведаюць. Добра ідуць

справы толькі ў людзей з валютай, акцыямі ці вялікімі рэальнымі каштоўнасцямі. Гэта не пра нас. Табе хопіць такога тлумачэння?

— Каштоўнасці! — я гляджу праз акно на наш склад пасярод саду. — У нас і праўда мала чаго засталася. У асноўным пячанік ды адлівачныя формы. А мармуру з гранітам мала. Ды і тыя твой брат параспрадае са стратай. Можа, лепш наогул нічога не прадаваць, га?

Геаргу няма патрэбы адказваць. З вуліцы чуецца роварны звяноч. Пасля крокі па старых прыступках. Хтосьці гучна кашляе. Ідзе чубатае гора гэтай сям'і, Генрых Кроль-малодшы, другі ўласнік фірмы.

Гэта нізкі, каржакаваты мужчына з вусамі колеру саломы, у запаленых паласатых штанах, унізе пераціснутых роварнымі клямарамі. Яго вочы з лёгкай грэблівасцю прабягаюць па нас з Геаргам. Мы для яго канторскія пацукі, якія цэлымі днямі швэндаюцца туды-сюды, у той час як ён, чалавек справы, пра ўсіх клапаціцца. Ён і праўда шчыруе. Шторанак на досвітку цягнецца на вакзал, а пасля на ровары едзе ў самыя аддаленыя вёскі, калі нашы агенты, далакопы ці настаўнікі, паведамляюць пра нябожчыкаў. Ён не выглядае няўклудным, падкупляе сваёй мажнасцю, таму старанна падтрымлівае яе ранішнім і вячэрнім куфлем піва. Сяляне прызней ставяцца да таўстуноў, чым да галодных на выгляд худоб. Касцюм таксама важны. Ён не апранае ні чорны сурдуд, як канкурэнт ад Штаймэра, ні сіні дарожны касцюм, як агенты Гольмана і Клоца. Першы занадта парадны, другі занадта паўсядзённы. Генрых Кроль носіць выхадны касцюм — паласатыя штаны, марэнгавы пінжак, старасвецкі цяжкі каўнер з вугламі і няяркі гальштук з чорным малюнкам. Два гады таму ён вагаўся, калі замаўляў гэты камплект. Раздумаў, ці не падыдзе яму больш фрак, але пасля зразумеў, што занадта нізкі для яго ростам. Такая думка яго не прыніжала — і Напалеон выглядаў бы смешна з лаптаўчыным хвостом. А ў гэтым адзенні Генрых Кроль стварае ўражанне маленькага адміністратара Госпада Бога — і гэта якраз тое, што трэба. Роварныя клямары робяць яго выгляд больш дамашнім, але дадаюць тонкі нюанс — пра людзей, якія іх носяць, думаюць, што іх у эпоху аўтамабіляў можна купіць танней.

Генрых здымае свой капляюш і выцірае насоўкай лоб. На дварэ насамрэч холадна, і ён не ўзмакрэў; ён робіць гэта, каб паказаць, які ён апантаны работнік у параўнанні з намі, канцылярскімі клапамаі.

— Я прадаў крыж, — кажа ён з удаванай сціпласцю, за якой нема крычыць сусветны трыумф.

— Які? Маленькі з мармуру? — пытаюся я з надзеяй.

— Вялікі, — адказвае ён яшчэ больш сціпла, утаропіўшыся ў мяне.

— Што? Крыж са шведскага граніту з двайнымі цокалямі і бронзавым ланцугом?

— Менавіта. Хіба ў нас ёсць іншыя?

Генрых насалоджваецца сваім ідыёцкім пытаннем як вяршыняй саркастычнага гумару.

— Не, — кажу я. — У нас няма больш ніякіх. У тым і бяда! Той быў апошні. Гібралтарская скала.

— За колькі ты яго прадаў? — цяпер ужо пытаецца Геарг Кроль.

Генрых пацягваецца.

— За тры чвэрці мільёна, без надпісу, без дастаўкі і без упакоўкі. За гэта заплацяць асобна.

— О Божа! — вымавілі мы з Геаргам адначасова.

Генрых кінуў у наш бок фанабэрысты позірк; такі выгляд часам бывае ў мёртвай пікшы.

— Гэта была цяжкая барацьба, — кажа ён і чамусьці зноў надзявае капляюш.

— Лепш бы вы яе прайгралі, — адказваю я.

— Што?

— Прайгралі! Барацьбу!

— Што? — раздражнёна паўтарае Генрых. Я лёгка выводжу яго з сябе.

— Ён кажа, лепш бы ты нічога не прадаваў, — устаўляе Геарг Кроль.

— Што? Што гэта значыць? Халера, з раніцы да вечара завіхаешся, выгадна прадаеш, а пасля замест падзякі ў гэтай каморы атрымліваеш папрокі! Пахадзіце самі па вёсках ды паспрабуйце...

— Генрых, — мякка перапыняе яго Геарг. — Мы ведаем, што ты рвеш жылы. Але мы жывём у час, калі продаж збядняе. У нас ужо некалькі гадоў інфляцыя. З часу вайны, Генрых. Але сёлета інфляцыя развіваецца, як хуткацечныя сухоты. Таму лічбы больш нічога не значаць.

— Я ведаю гэта сам. Я не ідыёт.

На гэта ніхто не адказвае. Толькі ідыёты робяць такія заявы. І пярэчыць ім бессэнсоўна. Я ведаю гэта па сваіх нядзельных наведваннях псіхіятрычнай лякарні. Генрых разгортвае нататнік.

— Пры набыцці крыж каштаваў нам пяцьдзясят тысяч. Трэба думаць, што тры чвэрці мільёна — гэта добры прыбытак.

Ён зноў заходзіцца ад сарказму. Думае, што можа дэманстраваць мне яго, бо я былы настаўнік. Быў такі эпізод адразу пасля вайны. Дзевяць месяцаў я настаўнічаў у закінутай вёсцы, пакуль не ўцёк ад зімовай нуды, якая гналася за мной дзікім сабакам.

— Быў бы яшчэ большы прыбытак, калі б вы замест прыгожага крыжа прадалі трыкляты абеліск, што стаіць ля акна, — кажу я. — Яго ваш памерлы бацька шэсцьдзясят гадоў таму пры заснаванні фірмы купіў яшчэ танней — за нейкія пяцьдзясят марак.

— Абеліск? Пры чым тут абеліск? Яго не прадасі, гэта ведае нават дзіця.

— Менавіта па гэтай прычыне, — кажу я. — Яго ніхто не шкадаваў бы. А вось крыж шкада. Мы мусім зноў набываць такі за большыя грошы.

Генрых Кроль пасапвае. У ягоным тоўстым носе паліпы, і яны трохі ацякаюць.

— Ці не хочаце вы сказаць, што крыж сёння пры пакупцы каштуе тры чвэрці мільёна?

— Хутка мы пра гэта даведаемся, — кажа Геарг Кроль. — Заўтра тут будзе Рызэнфельд. Мы павінны замовіць у яго новую партыю одэнвальдскага граніту, на складзе ўжо мала засталася.

— У нас ёсць яшчэ абеліск, — нагадваю я злосна.

— Чаму ж вы самі яго не прадасце? — парыруе Генрых. — Добра, раз Рызэнфельд будзе заўтра, то я застануся і таксама з ім пагавару! Тады і пабачым, якія цяпер цэны!

Мы з Геаргам пераглядваемся. Мы ведаем, што Генрыху трэба трымаць убаку ад Рызэнфельда, нават калі для гэтага

прыйдзецца яго напаіць ці падсыпаць рыцыны ў яго нядзельны ранішні куфель. Старамодны бізнесмен да смерці надакучыць Рызэнфельду ўспамінамі пра вайну і гісторыямі пра старыя добрыя часы, калі марка яшчэ была маркай, а адданасць ёй была гонарам, як гэта красамоўна заўважыў наш фельдмаршал. Генрых высока цэніць такія банальнасці; Рызэнфельд — не. Рызэнфельд называе адданасцю тое, што можна патрабаваць ад іншых, калі ім гэта нявыгодна, і ад сябе самога, калі будзеш мець з гэтага нейкую перавагу.

— Цэны растуць кожны дзень, — кажа Геарг. — Гэта і без пытанняў ясна.

— Няўжо? Ты, можа, таксама думаеш, што я занадта танна прадаў?

— Падобна на тое. Ты прынёс грошы?

Генрых вылучыў вочы на Геарга.

— Грошы? Ты смяешся? Як я мог прынесці грошы, калі мы яшчэ тавар не даставілі? Гэта ж немагчыма!

— Яшчэ як магчыма, — адказваю я. — І нават даволі распаўсюджана сёння. Ёсць такое паняцце — перадаплата.

— Перадаплата! — тоўсты нос Генрыху пагардліва крывіцца. — Як вы, школьны настаўнік, гэта ўяўляеце? Як можна ў нашай справе патрабаваць перадаплату? Ад людзей у жалобе, калі на магіле іх блізкага нават не паспелі высахнуць вянкi? Вы хочаце патрабаваць ад іх грошы за тое, чаго яшчэ няма?

— Канешне! А калі яшчэ? Пакуль яны слабыя і імі лягчэй кіраваць.

— Слабыя? Вы не ведаеце, што кажаце! Ды яны мацнейшыя за сталы! Пасля ўсіх выдаткаў на ўрача, труну, святара, магілу, кветкі, хаўтурнае застолле вы, малады чалавек, не атрымаеце і дзiesiąці тысяч авансу! Людзі павінны спачатку ачомацца! І перш чым заплаціць, яны мусяць убачыць тое, што замаўлялі, — на могілках, а не толькі ў каталогу, нават калі вы гэта намалявалі кітайскай тушшу, аздобілі залатымі надпісамі ды з парай некралогу ў дадатак.

Зноў уласцівая Генрыху бестактоўнасць. Я на яе не звачаю. Сапраўды, помнікі для нашага каталога я не проста намаляваў ды размножыў на «Presto», а, каб павялічыць эфект і стварыць

адпаведную атмасферу, расфарбаваў іх і ўпрыгожыў вербамі, клумбамі браткаў, кіпарысамі і ўдавіцамі ў жалобных вуалях. Канкурэнты ледзь не памерлі ад зайздрасці, калі ў нас з'явіліся гэтыя навінкі; у іх не было нічога, акрамя фотаздымка склада, і нават Генрых знайшоў гэтую ідэю шыкоўнай, асабліва што да выкарыстання разведзенага пакостам сусальнага золата.

Намаляваныя помнікі я аздобіў залатымі надпісамі, каб надаць эфект натуральнасці. Гэта быў добры час: кожнага чалавека, якога я цяпець не мог, я рабіў мёртвым і маляваў яму помнік. Напрыклад, афіцэру з часоў маёй салдатчыны, які і сёння жыве без турбот: «Пасля доўгіх, нясцерпных пакут, пасля таго, як усе блізкія апырэдзілі яго ў смерці, свой спачын тут знайшоў паліцэйскі Карл Флюмэр». Маю права — гэты тып моцна мучыў мяне і двойчы на фронце адправіў у патруль, з якога я вяртаўся жывым толькі па волі выпадку. Мала я яму яшчэ нажадаў пасля ўсяго!

— Спадар Кроль, — кажу я. — Дазвольце мы вам каратка яшчэ раз распавядзем пра сённяшні дзень. Прынцыпы, на якіх вы выраслі, высакародныя, але цяпер яны вядуць да банкруцтва. Зарабіць грошы можа кожны, аднак стабільнасці яны не прыносяць. Цяпер галоўнае не прадаць, а закупіць і як мага хутчэй атрымаць грошы. Мы жывём у эпоху маёмасці. Грошы — гэта ілюзія; кожны гэта ведае, але многія ўсё ж яшчэ не вераць. І пакуль усё так, як ёсць, інфляцыя будзе расці, аж пакуль не застанеца абсалютнае Нішто. Людзі на семдзсят пяць адсоткаў жывуць сваёй фантазіяй і толькі на дваццаць пяць рэальнасцю — гэта іх моц і слабасць, і таму шалёны танец лічбаў знойдзе яшчэ шмат пераможцаў і пераможаных. Мы ведаем, што не можам быць абсалютнымі пераможцамі, але не хацелі б быць і цалкам пераможанымі. Тры чвэрці мільёна, якія вы сёння вылучылі, калі нам заплацяць іх толькі праз два месяцы, будуць каштаваць не больш, чым сёння пяцьдзесят тысяч марак. Таму...

Генрых наліваецца крывёю. Перапыняе мяне:

— Я не ідыёт, — кажа ён другі раз. — І не трэба мне чытаць такія дурныя лекцыі. У мяне больш вопыту, чым у вас. І я лепш з гонарам загіну, чым буду хапацца за сумнеўныя метады, каб існаваць. Пакуль я кірую продажами на гэтай фірме, бізнес будзе весціся на стары лад, і баста! Я ведаю тое, што ведаю, і дагэтуль

маіх ведаў хапала, так і далей пойдзе! І не сорамна псаваць чалавеку радасць ад паспяховай угоды! Чаму толькі вы не засталіся ў настаўнічках?

Ён хапае капялюш і гучна ляскае за сабой дзвярыма. Мы назіраем, як ён тупае праз двор на тоўстых крывых нагах. Роварныя клямары надаюць яму напаўваенны выгляд. Ён маршыруе да свайго пастаяннага століка ў рэстаране «Кветка».

— Радасць ад угоды яму падавай, патрыярхальнаму садысту, — злуюся я. — Яшчэ б што выдумаў! Хіба можна рабіць нашу справу без набожнага цынізму, калі хочаш захаваць душу? Але ж гэты ханжа хоча радавацца гандлю з мерцвякамі і пры гэтым трымацца ранейшых парадкаў!

Геарг смяецца.

— Бяры свае грошы і рушым таксама! Ты яшчэ не перадумаў купляць гальштук? Наперад! Сёння павышэння заробку больш не будзе!

Ён бярэ чамадан з грашыма і нядбайна ставіць у суседнім да канторы пакоі, яго спальні. Я запіхваю свае пачкі ў пакунак з надпісам: «Кандытарская Келера — najlepшая выпечка з дастаўкай на дом».

— Рызэнфельд сапраўды прыязджае?

— Так, даслаў тэлеграму.

— Чаго ён хоча? Грошай? Ці нешта прадаць?

— Пабачым, — кажа Геарг і замыкае кантору.

II

Мы выходзім з дзвярэй. Гарачае сонца апошніх красавіцкіх дзён абрынаецца на нас, як гіганцкі залаты вадаспад святла і ветру. Мы спыняемся. Сад ахоплены зялёным полымем, вясна брынкае на гуслях у маладой лістоце таполяў, цвіце першы бэз.

— Рост, — кажу я. — І тут ён — яшчэ больш імклівы, чым рост курса. Такое ўражанне, быццам нават прырода ведае, што ўсё вымяраецца ў дзясятках тысяч і мільёнах. Паглядзі, што вытвараюць цюльпаны! Там белыя, там чырвоныя, а жоўтыя дык усюды! А які пах!

Геарг ківае, прынюхваецца і дастае бразільскую цыгару. Прырода для яго ўдвай прыгажэйшая, калі ён паліць.

Мы адчуваем сонца на сваіх абліччах і глядзім на гэтае харакство. Сад за домам адначасова служыць галерэяй нашых помнікаў. Як рота перад танклявым лейтэнантам, яны стаяць тут навіццяжку перад абеліскам Ота, што займае пост каля дзвярэй. Гэтая гаргара, якую я параіў Генрыху прадаць, — самы стары помнік фірмы, яе сімвал і безгустоўнае страхоцце. За ім спачатку ідуць танныя маленькія надмагіллі з пясчаніку і цэменту — помнікі для бядноты, што жыла добра і прыстойна, рвала жылы і таму, натуральна, нічога не дабілася. Далей месцяцца большыя, з цокалямі, але ўсё яшчэ танныя — для тых, хто захацеў дамагчыся чагосьці лепшага хоць у смерці, бо пры жыцці гэта было немагчыма. Іх мы прадаём найбольш, і невядома, кранальнымі ці абсурднымі трэба лічыць гэтыя запозненыя амбіцыі родзічаў нябожчыка. Наступныя помнікі — надмагіллі з пясчаніку, упрыгожаныя ўстаўкамі з мармуру, шэрага сіеніту ці чорнага шведскага граніту. Яны ўжо занадта дарагія для людзей, якія жылі з працы сваіх рук. Кліентура для іх — гэта дробныя гандляры, рамеснікі, майстры, у якіх былі ўласныя фірмы, і, натуральна, вечныя нешчасліўчыкі — невялікія чыноўнікі, якія заўсёды вымушаны ўдаваць з сябе больш, чым яны ёсць на самай справе, гэтакія

эліта пралетарыяту, пра якую ніхто не ведае, як яна ўхітраецца ў наш час яшчэ існаваць, бо павышэнне заробку заўсёды зан ♦ ад-та спазняецца.

Усе гэтыя помнікі можна параўнаць з дробнай жывёлай, а вось за імі ўжо ідуць глыбы з мармуру і граніту. Спачатку помнікі, адпаліраваныя з аднаго боку, у якіх пярэдня частка гладкая, бакавыя і задняя — шурпатыя, а цокалі шурпатыя з усіх бакоў. Гэта ўжо тавар для заможнага сярэдняга класа, начальнікаў, бізнесменаў, паспяховых камерсантаў і, канешне, непадкупных няўдаліц, высокіх чыноўнікаў, якія, гэтак жа як і невялікія, у смерці павінны з сябе ўдаваць больш, чым заслужылі пры жыцці, каб захаваць знешнюю прыстойнасць.

Помнікавай арыстакратыяй жа з'яўляюцца з усіх бакоў адпаліраваны мармур і чорны шведскі граніт. Шурпатасцяў тут няма нават ззаду; усе бакі даведзены да глянцу, цалкам аднолькавыя, незалежна ад таго, відаць іх ці не, нават цокалі, а іх тут не адзін ці два — часта ёсць скошаны трэці, а зверху, калі гэта ў поўным сэнсе шэдэўр, ёсць яшчэ мажны крыж з гэтага ж матэрыялу. Такія рэчы сёння, натуральна, прызначаны толькі для багатых фермераў, уладальнікаў рэальных каштоўнасцяў, спекулянтаў і паспяховых бізнесменаў, што зарабляюць на доўгатэрміновых вэксялях і жывуць такім чынам за кошт Райхсбанка, які разлічваецца заўсёды новымі, храбусткімі купюрамі.

Мы адначасова спыняем позірк на адзіным глянцавым экзэмпляры, які яшчэ чвэрць гадзіны таму быў маёмасцю фірмы. Ён стаіць і блішчыць лакам новага аўтамабіля, вясна яго абдзмувае, без схіліўся над ім. Ён падобны да важнай дамы, халоднай і яшчэ гадзіну таму цнатлівай, на вузкім жываце якой цяпер лацінскім пазалочаным шрыфтам, коштам восемсот марак за адну літару, выб'юць імя фермера Генрыха Фледарсана.

— Бывай, чорная Дыяна! — кажу я і прыўздымаю свой капялюш. — Паэт вечна здзіўляецца, што нават такая бездакорная прыгажосць падпарадкоўваецца законам лёсу і павінна памерці! Бывай! Цяпер ты будзеш толькі непрыстойнай рэкламай для душы ашуканца Фледарсана, які вырываў у бедных удавіц-гараджанак апошнія дзесяць тысяч за даражэзнае масла, падмене-нае маргарынам — пра драпежніцкія кошты за шніцалі з цяля-

ціны, свіныя катлеты і смажаную ялавічыну ўвогуле прамаўчым!
Бывай!

— Ажно есці захацелася, — кажа Геарг. — Пайшлі ў «Вальгалу»! Ці ты спачатку мусіш купіць гальштук?

— Не, я яшчэ паспею да закрыцця крам. Па суботах пасля абе-
ду новага курса не бывае. З дванаццаці гадзін сённяшняга дня да
раніцы панядзелка наша валюта стабільная. З чаго б гэта? Ёсць
у гэтым нешта падазронае. Чаму марка не падае на выходных?
Яе спыняе Бог?

— Таму што біржа не працуе. Яшчэ пытанні?

— Ага. Чалавек жыве знутры навонкі ці звонку ўнутр?

— Чалавек жыве. Кропка. У «Вальгале» гуляш з бульбай, гур-
камі ды салатай. Я паглядзеў меню, калі ішоў з банка.

— Гуляш! — я зрываю прымулу і ўстаўляю яе ў пятліцу. — Ча-
лавек жыве, ты маеш рацыю! Хто хоча ведаць больш, той стра-
чаны. Пайшлі, пазлуем Эдуарда Кноблаха!

Мы ўваходзім у вялікую залу рэстарана «Вальгала». У Эдуар-
да Кноблаха — гаспадара, тлустага волата ў карычневым парыку
і сурдуце — пры нашым з'яўленні мяняецца твар, быццам ён на-
трапіў на кулю, калі кусаў аленіну.

— Добры дзень, спадар Кноблах, — кажа Геарг. — Цудоўнае
сёння надвор'е! Наганяе апетыт!

Эдуард нервова паціскае плячыма.

— Шмат есці шкодна для здароўя! Шкодна для пячонкі, жоў-
цевага пузыра, для ўсяго.

— Толькі не ў вас, спадар Кноблах, — прыязна адказвае Ге-
арг. — Ваша меню здаровае.

— Здаровае, так. Але шмат здаровага таксама можа нашко-
дзіць. Паводле апошніх навуковых даследаванняў, празмернае
ўжыванне мяса...

Я перапыняю Эдуарда, лёгка ляпнуўшы яго па мяккім жыва-
це. Ён адступае назад з такім выглядам, быццам нехта схпіў яго
за прычындалы.

— Супакойся і скарыся лёсу, — кажу я. — Мы не аб'ядзім цябе.
Як пажывае паэзія?

— Жабруе. Дзе ўзяць час? У нашы дні!

Мяне не смешыць гэтае свавольства. Эдуард — не толькі рэстатар, ён яшчэ і паэт; аднак так лёгка я не дам яму адкруціцца.

— Дзе вольных столік? — пытаюся я.

Кноблах азіраецца кругом. Яго твар раптоўна прасвятляецца.

— Мне вельмі шкада, спадары, але я гляджу, вольных столікаў няма.

— Нічога. Мы пачакаем.

Эдуард азіраецца яшчэ раз.

— Здаецца, тут не хутка нешта вызваліцца, — аб'яўляе ён, ззяючы. — Усе наведвальнікі яшчэ толькі суп ядуць. Можна, сёння сходзіце ў «Старагародскі двор» ці ў чыгуначны гатэль? Там вы таксама ніштавата паясце.

Ніштавата! Здаецца, гэты дзень так і струменіцца сарказмам. Спачатку Генрых, цяпер яшчэ і Эдуард. Аднак за гуляш мы будзем змагацца да апошняга, нават калі чакаць прыйдзецца гадзіну — гэта фірмовая страва «Вальгалы».

Але Эдуард, аказваецца, не толькі паэт, але і тэлепат.

— Чакаць няма сэнсу. У нас ніколі не бывае дастаткова гуляшу, і мы прадаём яго дачасна. Ці вы хацелі б нямецкі біфштэкс? Яго можна з'есці і ля стойкі.

— лепш памерці, — кажу я. — Мы атрымаем гуляш, нават калі прыйдзецца пасекчы цябе самога.

— Няўжо? — Эдуард ільсніцца ад трыумфу і скептыцызму.

— Так, — адказваю я і другі раз паляпваю яго па жываце. — Пайшлі, Геарг, у нас ёсць столік.

— Дзе? — імгненна рэагуе Эдуард.

— Вунь там, дзе сядзіць чалавек, падобны на шафу. Ага, з рыжымі валасамі і элегантнай дамай. Той, што ўстаў і махае нам. Мой сябар Вілі, Эдуард. Пасылай афіцыянта, мы застаёмся!

Эдуард шыпіць за нашымі спінамі так, быццам спускаецца аўтамабільная шына. Мы ідзем да Вілі.

Патлумачыць, чаму Эдуард развёў тут цэлы тэатр, проста. Раней у яго можна было харчавацца па абанеменце. Купляеш кніжачку на дзесяць абедзенных талонаў, і кожны асобны абед

выходзіць трошкі танней. Эдуард рабіў гэта, каб падняць сваю справу. Аднак у апошнія тыдні лавіна інфляцыі адным махам паламала ўсе разлікі; калі першыя абеды па кніжачцы яшчэ адпавядалі рэальным коштам, то да дзясятага талона курс значна падаў. Таму Эдуард адмовіўся ад абанементных кніжак — ён зашмат губляў. Але мы тут праявілі кемлівасць. Своечасова дачуўшыся пра яго планы, мы шэсць тыдняў таму патрацілі ўвесь прыбытак ад продажу ваеннага помніка, каб накупіць як мага больш абедзенных талонаў «Вальгалы». Каб Эдуард нічога не запозрыў, мы выкарыстоўвалі для гэтага розных людзей — трунара Вільке, вартаўніка муніцыпальных могілак Лібермана, нашага скульптара Курта Баха, Вілі, некалькі іншых ваенных таварышаў і калег па бізнесе, і нават Лізу. Усе яны набывалі для нас на касе абедзенныя талоны. Калі Эдуард скасаваў абанементы, ён чакаў, што на працягу дзесяці дзён яны закончацца, бо кожная кніжачка ж утрымлівае толькі дзесяць картак, а любы разумны чалавек мае на руках толькі адзін абанемент. Кожны з нас, аднак, меў больш за трыццаць кніжак. На чатырнаццаты дзень пасля скасавання абанементаў Эдуард пачаў непакоіцца, што мы і далей разлічваемся талонамі; на чацвёрты тыдзень яго ахапіў лёгкі прыступ панікі. У гэты час мы ўжо елі толькі за палову кошту; на шосты тыдзень па цане дзесяці цыгарэт. Мы з'яўляліся дзень у дзень і аддавалі свае талоны. Эдуард запытваў, колькі іх яшчэ ў нас — мы адказвалі нешта няпэўнае. Ён паспрабаваў забараніць гэтыя паперкі. Наступны раз мы прывялі юрыста, якога запрасілі на венскі шніцаль. Юрыст, смакуючы дэсерт, даў Эдуарду настаўленні наконт кантракта і абавязацельстваў ды разлічыўся нашымі талонамі. Лірыка Эдуарда стала больш змрочнай. Ён спрабаваў заключыць з намі пагадненне. Мы адмовіліся. Ён напісаў дыдактычны верш «Не будзе дабрабыту ў несумленных» і адправіў у мясцовую штодзёнку. Рэдактар паказаў нам гэты верш; ён быў нашпігаваны вострымі намёкамі на магільшчыкаў народа, а яшчэ там сустракаліся помнікі і слова «Ліхвар-Кроль». Мы запрасілі нашага юрыста ў «Вальгалу» на свіныя катлеты. Ён патлумачыў Эдуарду, што такое публічная знявага і якія ў яе наступствы і зноў разлічыўся нашымі паперкамі. Эдуард, у лірыцы якога раней былі толькі кветкі, пачаў пісаць вершы, поўныя ня-

навісці. Гэта ўсё, што яму заставалася. Напружаная барацьба не спыняецца. Кожны дзень Эдуард спадзяецца, што наш рэзэрв хутка выйдзе. Ён не ведае, што талонаў у нас яшчэ на сем месяцаў.

Падымаецца Вілі. На ім новы цёмна-зялёны касцюм з добрай тканіны, у якім ён выглядае як чырвонагаловая жабка. Яго гальштук упрыгожаны перлінай, а ўказальны палец правай рукі — цяжкай пячаткай. Пяць гадоў таму ён быў памочнікам нашага інтэнданта. Вілі дваццаць пяць гадоў, як і мне.

— Дазвольце пазнаёміць? — пытае Вілі. — Мае сябры і баявыя таварышы Геарг Кроль і Людвіг Бодмэр — спадарыня Рэні дэ ля Тур з «Мулен Руж», Парыж.

Рэні дэ ля Тур ківае стрымана, але даволі прыязна. Мы свідруем вачыма Вілі. Той вяртае нам горды позірк.

— Сядайце, сябры, — кажа ён. — Як я разумею, Эдуард хацеў пазбавіць вас абеду. Гуляш добры, хіба больш цыбулі можна было б дадаць. Далучайцеся да нас, мы ахвотна пасунемся.

Мы групуемся вакол стала. Вілі ведае пра нашу барацьбу з Эдуардам і сочыць за ёю з цікавасцю заўзятага гульца.

— Афіцыянт! — выкрыкваю я.

Пляскаступы афіцыянт, што праходзіць у чатырох кроках ад нас, робіцца раптам глухім.

— Афіцыянт! — крычу я яшчэ раз.

— Ты варвар, — кажа Геарг Кроль. — Абражаеш чалавека яго прафесіяй. Для чаго ён рабіў рэвалюцыю ў 1918 годзе? Спадар обер!

Я ўсміхаюся. Гэта праўда, што нямецкая рэвалюцыя 1918 года была самай бясक्रоўнай у свеце. Рэвалюцыянеры самі сябе так спужаліся, што адразу паклікалі на дапамогу чынушаў і генералаў старога ўрада, каб тыя баранілі іх ад іх жа прыпадкаў мужнасці. І генералы велікадушна гэта зрабілі. Частка рэвалюцыянераў была забітая, князям і афіцэрам выдалі вялікія пенсіі, каб у іх быў час рыхтаваць пераварот, службоўцы ж атрымалі новыя тытулы: старшыя настаўнікі сталі адукацыйнымі саветнікамі, школьныя інспектары — школьнымі саветнікамі, афіцыянты атрымалі права называцца обер-афіцыянтамі, ранейшыя партыйныя сакратары сталі Вашай ягамосцю, міністр абароны — сацыял-дэмакрат — на сваю вялікую радасць, змог

трымаць у сваім ведамстве сапраўдных генералаў, — і нямецкая рэвалюцыя патанула ўчырвоным плюшы, утульнасці, сталах заўсёднакаў і смутку па ўніформе і загадах.

— Спадар обер-афіцыянт! — паўтарае Геарг.

Афіцыянт застаецца глухім. Гэта старое, дзіцячае штукарства Эдуарда. Ён спрабуе зламаць нас, таму прайнструктаваў кельнераў нас не абслугоўваць.

— Обер-афіцыянт! Хіба вы аглухлі? — на ўсю залу раптам раве выдатным прускім казарменным тонам грамавы голас. Ён дзейнічае на цішыню, як горн на старую сонную кабылу. Афіцыянт спыняецца, быццам атрымаўшы ў спіну кулю, і разварочваецца; двое іншых кідаюцца да нас; нехта недзе стукае абцасамі ў стойцы смірна, ваеннага выгляду мужчына за суседнім столікам ціха кажа «Брава» — і сам Эдуард у сурдуце выходзіць, каб даведацца, у каго такі элітарны голас. Ён ведае, што ні Геарг, ні я так скамандаваць не змаглі б.

Мы моўчкі глядзім на Рэні дэ ля Тур. Яна сядзіць сабе, такая жаночкая, быццам ні да чаго не мае дачынення. Між тым гэта магла быць толькі яна — мы ведаем голас Вілі.

Афіцыянт стаіць ля стала.

— Што жадае спадарства?

— Суп з локшынай, гуляш і фруктовы мармелад на дваіх, — адказвае Геарг. — І бягом, іначай мы надзяром табе вушы, марудны чарвяк!

Падыходзіць Эдуард. Ён не разумее, што адбываецца. Яго погляд накіраваны пад стол. Там нікога няма, а здань так гарлапаніць не магла. Мы таксама не маглі, ён гэта ведае. Таму падазрае нейкую хітрасць.

— Я перапрашаю, — кажа ён ветліва, — у маім рэстаране нельга падымаць такі вэрхал.

Ніхто не адказвае. Мы глядзім на яго пустымі вачыма. Рэні дэ ля Тур пудрыцца. Эдуард разварочваецца і сыходзіць.

— Гаспадар! А ну ідзі сюды! — раптам наўздагон яму раве той самы грамавы голас.

Эдуард разварочваецца і ўтаропліваецца ў нас. На нашых тварах усё тых ж пустых ўсмешкі. Ён пераводзіць погляд на Рэні дэ ля Тур.

— Гэта вы толькі што...

Рэні захлопвае пудраніцу.

— Што? — пытаецца яна мяккім, серабрыстым сапрана. — Вы нешта хацелі?

Эдуард стаіць, вылупіўшы вочы. Ён не ведае, што думаць.

— Вы, можа, перапрацаваліся, спадар Кноблах? — пытае Геарг. — У вас галюцынацыі.

— Але тут нехта толькі што...

— Ты звар'яцеў, Эдуард, — кажу я. — І выглядаеш дрэнна. Ідзі ў адпачынак. Мы не зацікаўлены, каб твае сваякі купілі танны помнік са штучнага італьянскага мармуру, бо нічога іншага ты не заслугоўваеш.

Эдуард лыпае вачыма, як стары пугач.

— Дзіўны ж вы чалавек, — кажа Рэні дэ ля Тур салодкім сапрана. — Адказнасць за тое, што вашы афіцыянты недачуваюць, намагаецца перакласці на сваіх гасцей.

Яна смяецца — цукрова-бісерным спалучэннем срэбра і меладычнага гуку, падобнага да ляснага ручая ў казцы.

Эдуард чухае лоб. Яго апошняя версія разбураецца. Дзяўчына таксама адпадае. У таго, хто так смяецца, не можа быць генеральскага голасу.

— Вы можаце ісці, Кноблах, — абыхава гаворыць Геарг. — Ці вы хочаце далучыцца да нашай размовы?

— І не еш так шмат мяса, — кажу я. — Мажліва, справа ў ім! Як ты там казаў? Паводле апошніх навуковых даследаванняў...

Эдуард імкліва разварочваецца і сыходзіць. Мы чакаем, пакуль ён адыдзе дастаткова далёка. Тады дзябёлае цела Вілі пачынае трэсціся ў бязгучным смеху. Асцярожна смяецца таксама Рэні дэ ля Тур. Яе вочы блішчаць.

— Вілі, — кажу я. — Я легкадумны чалавек, і таму гэта быў адзін з найлепшых момантаў майго маладога жыцця, але цяпер раскажы, у чым справа.

Вілі, уздрыгваючы ад маўклівага рогату, паказвае на Рэні.

— Excusez, Mademoiselle, — кажу я. — Je me...

Вілі смяецца з новай сілай, пачуўшы маю французскую.

— Скажы ім, рыбка, — фыркае ён.

— Што? — пытае Рэні з нявіннай усмешкай, але нечакана грамавым, хоць і ціхім, басам.

Мы глядзім на яе.

— Яна артыстка, — давіцца Вілі. — Дуэтантка. Спявае дуэты. Толькі адна. Адзін куплет высока, другі нізка. Адзін сапрана, другі басам.

Цемра праясняецца.

— Але бас... — кажу я.

— Талент! — гаворыць Вілі. — І, вядома, нястомная праца. Чулі б вы, як яна імітуе сямейныя сваркі. Рыбка непераўзыходная!

Мы з гэтым згаджаемся. З'яўляецца гуляш. Эдуард здаля навірае за нашым столікам. Яго бяда ў тым, што яму заўсёды трэба ведаць прычыну таго ці іншага. Гэта псуе яго лірыку і робіць яго недаверлівым у жыцці. Ён відавочна ломіць галаву над містычным басам. І не ведае, што яго яшчэ чакае. Геарг Кроль, кавалер старой школы, запрасіў Рэні дэ ля Тур і Вілі лічыць сябе яго гасцямі, каб разам адсвяткаваць перамогу. За выдатны гуляш ён выдасць Эдуарду, які ажно заскрыгоча зубамі, чатыры паперкі, на якія сёння можна купіць хіба пару костак з рэшткамі мяса.

Ранні вечар. Я сяджу ля акна ў сваім пакоі, які размяшчаецца прама над канторай. Дом нізкі, крывы і стары. Раней ён, як і ўся гэтая частка вуліцы, належаў царкве, якая стаіць у канцы вуліцы на плошчы. У ім жылі святары і царкоўныя служкі, але ўжо шэсцьдзясят гадоў ён у маёмасці фірмы Кроляў. Уласна кажучы, гэта не адзін, адва нізкія дамы, злучаныя між сабой аркай і ўваходам. У другім доме жыве адстаўны фельдфебель Кнопф з жонкай і трыма дочкамі. Ля дома прыгожы стары сад з нашай галерэяй помнікаў, а злева яшчэ нешта накішталт драўлянага двухпавярховага гаража. На першым паверсе гаража працуе наш скульптар Курт Бах. Ён мадэлюе жалобных ільвоў і арлоў у палёце для вайсковых помнікаў ды малюе на надмагіллях надпісы, якія пасля высекуць каменчыосы. У вольны час ён грае на гітары, вандруе і марыць пра залатыя медалі, якія знакамiты Курт Бах атрымае ў позні перыяд сваёй творчасці, што ніколі не надыдзе. Яму трыццаць два гады.

Верхні паверх гаража мы здаём трунару Вільке. Гэта худы мужчына, і ніхто не ведае, ёсць у яго сям'я ці не. У нас з ім прыязныя адносіны — як і ўсе іншыя, што трымаюцца на ўзаемнай выгадзе. Калі мы маем свежых мерцвякоў, у якіх яшчэ няма труны, то даём Вільке знак парупіцца. Ён робіць тое ж самае для нас, калі ведае пра нябожчыка, яшчэ не праглынутага гіенай канкурэнцыі, бо барацьба за мерцвякоў звычайна вострая і ідзе на нажах. Раз'язны Оскар Фукс ад Гельмана і Клоца — нашых канкурэнтаў — выкарыстоўвае ў ёй нават цыбулю. Перад тым, як зайсці ў дом, дзе ляжыць нябожчык, ён дастае з кішэні пару кавалкаў цыбулі і нюхае, пакуль вочы не напоўняцца слязьмі — а тады шыбуе ўнутр, дэманструе сімпатыю да дарагога нябожчыка і спрабуе здабыць кліентаў. З-за гэтага яго завуць Слёзным Оскарам. Так дзіўна, але калі б блізкія некаторых памерлых выяўлялі пры іх жыцці хаця б палову таго клопату, які яны праменяць пасля іх смерці, калі тым ужо нічога не трэба, нябожчыкі дакладна з лёгкасцю адмовіліся б ад дарагіх маўзалеяў. Але такі чалавек — даражыць толькі тым, што страціў.

Вуліца ціха напаўняецца празрыстай шэранню змяркання. У Лізы ўжо гарыць святло; аднак на гэты раз вокны завешаныя — знак таго, што на месцы мяснік. Каля яе дома пачынаецца сад вінара Гольцмана. Над сценамі звісае бэз, а са складоў далятае пах свежага бочкавага воцату. З брамы нашага дома выходзіць былы фельдфебель Кнопф. Гэта худы мужчына ў фуражцы і з кійком; нягледзячы на сваю прафесію і на тое, што акрамя ваеннага статута не прачытаў ніводнай кнігі, ён падобны на Ніцшэ. Кнопф ідзе па Хакенштрасэ і на рагу Марыенштрасэ паварочвае налева. Недзе апоўначы ён будзе вяртацца, але з правага боку — калі закончыць абыход гарадскіх піўнушак, які ён, як стары ваяка, праводзіць сістэматычна. Кнопф п'е толькі гарэлку, і толькі хлебную, нічога іншага. Затое з вялікім веданнем справы. У горадзе ёсць тры ці чатыры фірмы, якія гоняць хлебную гарэлку. Для нас усе гарэлкі прыкладна аднолькавыя. Але не для Кнопфа — ён іх адрознівае нават па паху. Сорак гадоў нястомнай працы настолькі ўдасканалілі яго язык, што, нават маючы адзін гатунак хлебнай гарэлкі, ён можа вызначыць, з якой яна піўной. Складны ж розныя, і ён сцвярджае, што можа

іх пазнаваць. Само сабой, калі гарэлка не з бутэлькі, а з бочкі. Ён перамагаў ужо ў такіх спрэчках.

Я ўстаю і аглядаю пакой. Дах нізкі і касы, невялікая камора, але ў мяне тут ёсць усё, што трэба: ложка, паліца з кнігамі, стол, пара крэслаў і старое піяніна. Пяць гадоў таму, калі я быў на фронце, я не мог і падумаць, што некалі зноў так добра ўладкуюся. Мы размяшчаліся тады ў Фландрыі, гэта было вялікае наступленне на Кемельберг, і мы страцілі тры чвэрці сваіх таварышаў. Геарг Кроль з раненнем жывата на другі дзень трапіў у лазарэт, а для мяне гэта доўжылася амаль тры тыдні, пакуль я не злавіў стрэл у калена. Потым усё канчаткова ляснулася, я нарэшце стаў настаўнікам, як таго хацела мая хворая маці, а я ёй гэта абяцаў перад яе смерцю. Яна так шмат хварэла, што думала, калі ў мяне будзе прафесія з пажыццёвым прызначэннем на службу, то мне нічога не пагражае. Яна памерла ў апошнія месяцы вайны, але я ўсё ж здаў экзамены і быў накіраваны на некалькі глухіх вёсак, пакуль мне не надакучыла ўцямяшаць дзецям рэчы, у якія я сам даўно не верыў. І я не збіраўся быць зажива пахаваным сярод успамінаў, якія хацеў знішчыць.

Я спрабую чытаць, але надвор'е чытанню не спрыяе. Вясна ўздымае нейкае хваляванне, і ў змярканні лёгка згубіцца. Тады ўсё аднолькава бязмежнае, і ты задыхаешся і блытаешся. Я запальваю святло і адразу адчуваю сябе выратаваным. На стала ляжыць жоўтая папка з вершамі, якія я набраў у трох экзэмплярах на друкавальнай машынцы «Эрыка». Час ад часу я адсылаю некалькі ў газеты. Яны ці вяртаюцца назад, ці газеты не адзываюцца; тады я набіраю новыя і спрабую зноў. Толькі з трэцяга разу я змог нешта апублікаваць у гарадской штотдзёнцы, ды і то з дапамогай знаёмага з рэдактарам Геарга. Зрэшты, гэтага хапіла, каб я стаў членам Вердэнбрукскага паэтычнага клуба, які раз на тыдзень збіраецца ў «Старанямецкай гасцёўні» Эдуарда Кноблаха. Нядаўна Эдуард спрабаваў з-за абедзенных картак выключыць мяне як неадпаведнага па маральных прыкметах, але клуб прагаласаваў супраць, прызнаўшы, што я дзейнічаю ў найвышэйшай ступені высакародна, як прынята ў эканоміцы

нашай любімай радзімы — і акрамя таго, мастацтва з маральнасцю ніяк не звязана.

Я адкладаю вершы ўбок. Яны раптам здаюцца пустымі і дзіцячымі, тыповымі спробамі, якія робіць амаль кожны малады чалавек. Я пачаў пісаць іх на фронце, тады гэта мела значэнне. Яны на імгненне адносілі мяне далёка ад таго, што я бачыў, і гэта быў невялікі прытулак супраціўлення і веры, што існуе яшчэ нешта, акрамя разбурэння і смерці. Аднак гэта было даўно. Цяпер я ведаю, што існуе яшчэ шмат рэчаў і што і вера, і смерць могуць суіснаваць разам. Таму ў мяне няма больш патрэбы пісаць вершы; усё ўжо добра сказана да мяне, і вось яно — стаіць на маёй кніжнай паліцы. Але хіба гэта прычына кідаць? І я працягваю пісаць, хаця дастаткова часта мне гэта здаецца шэрым і штучным у параўнанні з вясёлным небам, якое цяпер раскінулася высока над дахамі і паступова набывае яблычны колер, а фіялетавае змярканне ўжо заліло вуліцы.

Я спускаюся па лесвіцы міма цёмнай канторы, у сад. Дзверы Кнопфаў адчыненыя. Як у вогненнай пяхоры, у святле за сваімі швейнымі машынкамі сядзяць тры Кнопфавы дачкі і працуюць. Бзыхаюць машынкi. Я кідаю позірк на суседняе да канторы акно. Там цёмна, значыць, Георг ужо кудысьці знік. Генрых таксама накіраваўся ў спакойную гавань кампанейскага стала, за якім пастаянна выпівае. Я абыходжу сад. Нехта паліў клумбы, зямля сырая і пахкая. Трунарыя Вільке пустое, ціха і ў Курта Баха. Вокны адчыненыя, недароблены жалобны леў скурчыўся на падлозе, быццам у яго баляць зубы, побач мірна стаяць дзве пустыя бутэлькі з-пад піва.

Раптам заспявала нейкая птушка. Гэта дрозд. Ён сядзіць на вяршыні крыжа, які Генрых Кроль прадаў задарма, і галосіць занадта гучна для маленькага чорнага шарыка з жоўтай дзюбай. Ён і радуецца, і плача, і кранае маё сэрца. І я думаю пра тое, што для мяне яго песня азначае жыццё і будучыню, мары, усё невядомае, чужое і новае, а для чарвякоў, якія зараз вылазяць з вільготнай зямлі ля крыжа, гэта, несумненна, усяго толькі жудасны сігнал аб смерці праз рассячэнне ўдарам дзюбы; тым не менш я нічога не магу з сабой зрабіць, мяне гайдае на хвалях і адносіць прэч, усё ўва мне лагadne, я ўпершыню стаю такі бездапаможны

і разгублены і здзіўляюся, што не разрываюся на часткі ці, як балонік, не лячу ў неба; а потым, нарэшце, бяру сябе ў рукі і плятуся, спатыкаючыся, праз сад і пах ночы, уверх па лесвіцы, да піяніна, б'ю па клавішах і лашчу іх, спрабую хоць трохі быць падобным да дразда, грымець і трымцець пра свае пачуцці, але з гэтага нічога не атрымліваецца, акрамя набору з арпеджыя, рамансаў ды народных песень, нешта з «Кавалера руж» і з «Трыстана», перамешанае і пераблытанае, пакуль нехта з вуліцы не выкрыкне: «Чалавеча, навучыся спачатку добра граць!»

Я абрываю музыку і крадуся да акна. У цемры знікае цёмная постаць; яна ўжо занадта далёка, каб скінуць ёй што-небудзь на галаву, ды і навошта? Яна мае рацыю. Я не магу добра граць ні на піяніна, ні ў жыцці, ніколі, ніколі я не ўмеў гэтага, заўсёды быў занадта запальчывы, занадта нецярплівы, заўсёды нешта прапускаў, а нешта ламаў — але хто ўмее граць добра, а калі нават нехта і ўмее, чым гэта дапаможа яму? Хіба стане ад гэтага вялікая цемра менш безнадзейнай? Хіба адчай ад вечнай недасяжнасці будзе спальваць нас менш пакутліва? Ці дапаможа гэта зразумець жыццё, утаймаваць яго і ехаць на ім, як на пакорлівым кані, або жыццё заўсёды будзе магутным ветразем, што нясе нас праз буру і выкідае ў ваду, калі мы імкнёмся ім кіраваць? Часам тут перада мной дзірка, глыбінёй, здаецца, да цэнтра зямлі. Што запаўняе яе? Туга? Адчай? Шчасце? Тады ад чаго? Стомленасць? Абыякавасць? Смерць? Для чаго я живу? Так, для чаго я живу?

III

Ранак нядзелі. З усіх вежаў грываць званы, і ад зманлівага вечаровага святла не засталася ні знаку. Долар усё яшчэ стаіць на трыццаці шасці тысячах, час прыпыніў дыханне, цяпло яшчэ не распавіла крышталь неба, усё выглядае ясным і бязмежна чыстым. Гэта тая адзіная гадзіна раніцы, калі можна паверыць, што будзе даравана нават забойцу, а дабро і зло — усяго толькі словы, якія нічога не значаць.

Я марудна апранаюся. Праз адчыненае акно залятае свежае сонечнае паветра. Ластаўкі, пралятаючы пад аркай, пабліскаюць сталю. У маім пакоі, як і ў канторы знізу, два акны: адно выходзіць у двор, другое на вуліцу. Я кідаю позірк у тое, што выходзіць у двор, і ўглядаюся ў сад. Раптам у цішыні раздаецца глухі крык, а за ім булькатанне і стогн. Гэта Генрых Кроль, які спіць у другім крыле. Ён зноў бачыць свой сон пра Альпы. У 1918-м яго засыпала, і нават цяпер, праз пяць гадоў, яму гэта працягвае мроіцца ў сне.

Я гатую на спіртоўцы каву, дадаючы ў яе крыху вішнёўкі. Я навучыўся гэтаму ў Францыі, а гарэлка, нягледзячы на інфляцыю, у мяне яшчэ ёсць. Майго заробку ніколі не хапае на новы касцюм — я проста не магу назбіраць на яго грошай, бо яны хутка абясцэнхваюцца, але на розныя дробязі хапае, у тым ліку, вядома, і на суцэсальную бутэльку.

Я ем хлеб з маргарынам і слівавым сочывам. Сочыва добрае, з запасаў матухны Кроль. Маргарын прагорклы, але нічога, у вайну мы і не такое елі. Пасля аглядаю свой гардэроб. У мяне ёсць два касцюмы, пераробленыя ў цывільныя з вайскавай формы. Адзін пафарбаваны ў сіні колер, другі ў чорны — з шэра-зялёнага матэрыялу больш нічога не зробіш. Акрамя таго, ёсць у мяне касцюм з дасалдацкіх часоў. Ён мне малаваты, але гэта сапраўдны цывільны касцюм, не перароблены ці пераніцаваны, і таму сён-

ня я дастаю менавіта яго. Яму пасуе галыштук, які я купіў учора пасля абеду і які я сёння хачу надзець для Ізабэлы.

Неўзабаве я ўжо брыду па гарадскіх вуліцах. Вердэнбрук — гэта стары горад на шэсцьдзясят тысяч жыхароў, з драўлянымі дамамі і будынкамі ў барочным стылі, паміж якімі месцяцца жудасныя новыя кварталы. Я праходжу паўз іх і крочу ў другі бок горада, уздоўж алеі з каштанамі, потым падымаюся на ўзгорак, дзе ў вялікім парку размяшчаецца псіхіятрычная лякарня. Тут ціха, у дрэвах цвыркаюць птушкі, і кожную нядзелю я хаджу сюды, каб граць на аргане ў цэркаўцы пры лякарні. Я навучыўся граць падчас вучобы на настаўніка, а на гэтае месца ўладкаваўся год таму. У мяне шмат такіх дадатковых заняткаў. Раз на тыдзень я даю ўрокі фартэпіяна дзецям шаўца Карла Брыля, і за гэта мне падбіваюць падноскі і даюць трохі грошай; двойчы на тыдзень я хаджу да задзірыстага сына кнігара Баўэра — таксама дзеля грошай і права чытаць новыя кнігі ды атрымліваць зніжку, калі захачу нешта купіць. Гэтымі зніжкамі, натуральна, карыстаюцца ўсе сябры паэтычнага клуба, нават Эдуард Кноблах, які тады ненадоўга становіцца маім сябрам.

Імша пачынаецца а дзявятай. Я сяджу за арганам і бачу, як заходзяць апошнія пацыенты. Яны ідуць ціха і займаюць месцы на лаўках. Некалькі ахоўнікаў і манахінь сядзяць паміж імі і па баках. Усё спакойна, нашмат цішэй, чым у вясковых цэрквах, дзе я граў падчас свайго настаўнічання. Чуваць толькі шоргат абутку па падлозе. Яны не тупаюць — яны слізгаюць. Так гучаць крокі людзей, якія думкамі адсюль далёка.

Перад алтаром гараць свечкі. Праз каляровае аконнае шкло падае прыглушанае святло і, змешваючыся з агнём свечак, ператвараецца ў мяккае чырвонае і сіняе золата. У ім стаіць святар у парчовым адзенні, а на прыступках алтара ўкленчвае царкоўны служка ў чырвонай мантыі з белай накідкай.

Я выцягваю рэгістры флейтаў і *Vox humana* ды пачынаю. Галовы вар'ятаў у прырэдніх радах паварочваюцца адначасова, быццам іх нехта пацягнуў за нітку. Іх бледныя твары з цёмнымі вачніцамі абыякава глядзяць уверх на арган. Яны лунаюць у цьмяным зала-

тым святле, як плоскія светлыя дыскі, а зімой, у цемры, робяцца падобнымі на вялікія аплаткі, якія чакаюць прыходу святога духу. Яны ніяк не прызвычайца да аргана, у іх няма мінулага і няма памяці, і кожную нядзелю ўсе гэтыя флейты, скрыпкі і віёлы падаюцца іх адчужанаму мозгу нечым нечаканым і новым. Потым ля алтара пачынае службу святар, і ўсе паварочваюцца да яго.

Не ўсе вар'яты сочаць за імшой. У задніх радах многія сядзяць нерухома. Яны сядзяць, быццам захутаныя ў страшную жалобу і быццам для іх нічога, акрамя пустэчы, не існуе — але, магчыма, так толькі здаецца. Можа, яны знаходзяцца ў іншым свеце, дзе не гучаць словы ўкрыжаванага збаўцы. Нявінна і несвядома яны аддадзеныя музыцы, у параўнанні з якой арган гучыць бякла і груба. А магчыма, яны зусім ні пра што не думалі — абыякавыя, як мора, як жыццё і як смерць. Гэта ж мы адушаўляем прыроду. Якая яна насамрэч, па сваёй сутнасці, — магчыма, якраз і ведаюць гэтыя галовы знізу, але падзяліцца таямніцай не могуць. Ubачанае зрабіла іх нямымі. Часам здаецца, што яны — апошнія нашчадкі будаўнікоў вавілонскай вежы: іх мова збыталася і яны больш не змогуць паведаміць, што ўбачылі з верхняй тэрасы.

Я ўглядаюся ў першы шэраг. З правага боку, у мігценні ружовага і сіняга, бачу цёмную галаву Ізабэлы. Яна вельмі прама і зграбна стаіць на каленях за лаўкай. Яе маленькая галоўка пахілена ўбок, як у гатычнай статуі. Я хаваю рэгістры віёлаў і *Vox humana* і выцягваю *Vox Celeste*. Гэты рэгістр арганадае самыя мяккі і самы далёкі гук. Мы набліжаемся да святога пераўтварэння. Хлеб і віно ператворацца ў цела і кроў Хрыста. Гэта цуд — як і тое, што з пылу і гліны атрымаўся чалавек. Рызэнфельд называе трэцім цудам, што чалавек не ведае, як яму абыходзіцца з другім, і таму ўсё бязлітасней выкарыстоўвае сабе падобных, забівае і пад завязку напаўняе кароткі прамежак паміж нараджэннем і смерцю эгаізмам, хоць кожны ад пачатку абсалютна ўпэўнены: ён калісьці мусіць памерці. Так кажа Рызэнфельд з Одэнвальдскага гранітнага завода, адзін з наймацнейшых калькулятараў і шаленцаў у справе смерці. *Agnus Dei qui tollis peccata mundi**.

* *Agnus Dei qui tollis peccata mundi* (лац.) — «Ягнятка Божае, якое бярэ на сябе грахі свету...», малітва ў каталіцкай імшы, якая выконваецца падчас камуніі.

Пасля імшы я атрымліваю ад сясцёр лякарні сняданак з яек, нарэзанага мяса, булёну, хлеба і мёду. Сняданак — частка дамовы. Пасля яго я магу абысціся без абеду, бо па нядзелях Эдуардавы талоны не дзейнічаюць. У дадатак я атрымліваю тысячу марак — суму, на якую, калі захачу, магу туды-назад праехацца на трамваі. Я ніколі не патрабаваў прыбаўкі. Чаму, не ведаю сам — з шаўцом Карлам Брылём і з кнігаром Баўэрам я ваюю за гэта, як дзікі казёл.

Пасля сняданку я іду ў парк пры лякарні. Гэта прыгожая прас-торная тэрыторыя з дрэвамі, кветкамі і лаўкамі, аточаная высокай сцяной. Можна нават падумаць, што ты знаходзішся ў санаторыі, калі не зважаць на аконныя краты.

Я люблю гэты парк за яго цішыню і за тое, што тут ні з кім не трэба весці размовы пра вайну, палітыку і інфляцыю. Я магу спакойна сядзець і займацца рознымі старамоднымі справамі, напрыклад, прыслухоўвацца да ветру і птушак і назіраць, як праз светлую зеляніну крон фільтруецца святло.

Хворыя, якім можна выходзіць, бадзяюцца побач. Большасць моўчкі, іншыя размаўляюць самі з сабой, пару чалавек ажыўлена дыскутуюць з наведвальнікамі і аховай, а многія нерухома сядзяць на кукішках, з апушчанымі галовамі, маўклівыя і самотныя, нібы скамянелыя.

Спатрэбіўся час, пакуль я прызвычаіўся да іх выгляду, але і цяпер перыядычна здараецца, што я гляджу на вар'ятаў, як у пачатку: з сумесцю цікаўнасці, жаху і чагосьці безназоўнага трэцяга, што нагадвае мне пра момант, калі я ўпершыню пабачыў смерць. Мне было тады дванаццаць гадоў, памерлага звалі Геаргам Хельманам. За тыдзень да таго мы з ім яшчэ бавіліся, і вось ён ужо ляжаў паміж кветак і свечак — нешта невыказна чужое, зробленае з жоўтага воску, нешта, што жаклівым чынам не мае да нас больш ніякага дачынення і ўжо знаходзіцца ў незразумелай вечнасці ды разам з тым яшчэ тут, выпраменьваючы нямую, дзіўную, прахалодную пагрозу. Пазней, падчас вайны, я бачыў безліч нябожчыкаў і наўрад ці перажываў пры гэтым больш, чым перажываў бы на бойні, але таго першага я не забуду ніколі, як нельга забыць усё першае. Ён быў увасабленнем смерці. Той смерці, што часам

углядаецца ў мяне з пустых вачэй вар'ятаў, — жывая смерць, больш незразумелая і загадкавая, чым іншая, нерухомая. Толькі з Ізабэлай усё іначай.

Яна якраз ідзе сюды ад жаночага аддзялення. Вакол яе ног, як шаўковы звон, гайдаецца жоўтая сукенка, а ў руцэ яна трымае плоскі шырокі саламяны капялюш.

Я падымаюся і іду ёй насустрач. У яе вузкі твар, і здаецца, што на ім ёсць толькі вочы і вусны. Вочы шэра-зялёныя, вельмі празрыстыя, а вусны чырвоныя, як у хворага на лёгкія ці як моцна нафарбаваныя. Вочы, аднак, могуць раптам рабіцца плоскімі і маленькімі, сланцавага колеру, а рот вузкім і сціснутым, як у векавухі, якая ніколі не была замужам. Калі яна выглядае так — гэта Жані, падазроная, непрыемная асоба, якой немагчыма дагадзіць. Калі інакш — гэта Ізабэла. Абедзве яны — ілюзія, бо яе сапраўднае імя Жэнеўева Тэрговен, і яна пакутуе ад хваробы са страшнай і трохі таямнічай назвай «шызафрэнія». Так называюць раздваенне свядомасці, расшчапленне асобы, з-за чаго яна і ўяўляе сябе то Ізабэлай, то Жані, некім іншым, але не самой сабой. Гэта адна з наймаладзейшых пацыентак лякарні. Яе маці, здаецца, жыве ў Эльзасе і дастаткова багатая, але дачкой цікавіцца мала: я яе яшчэ ні разу тут не бачыў з часу, як ведаю Жэнеўеву, а гэта паўтара месяца.

Сёння яна Ізабэла, я гэта адразу бачу. Тады яна знаходзіцца ў мройным свеце, які не мае нічога агульнага з рэальным, ён такі лёгка і бязважкі, што я не здзіўлюся, калі лімонніцы, якія бавяцца навокал, сядуць ёй на плечы.

— А вось і ты! — кажа яна, ззяючы. — Дзе ты быў увесь гэты час?

Калі яна Ізабэла, яна звяртаецца да мяне на ты. Тады яна кажа «ты» ўсяму свету.

— Дзе ты быў? — пытаецца яна яшчэ раз.

Я паказваю ў бок брамы.

— Недзе там, па-за гэтымі сценамі...

Імгненне яна ў мяне дапытліва ўзіраецца.

— Па-за сценамі? Чаму? Ты нешта шукаеш?

— Напэўна, так... Ведаць бы толькі што!

Яна смяецца.

— Кінь гэта, Рольф. Нічога ты не знойдзеш.

Ад імя Рольф мяне перасмыкае. На жаль, яна часта мяне так называе, прымаючы мяне, як і сябе, за некага іншага, прычым не заўсёды аднаго і таго ж чалавека. Яна выбірае паміж Рольфам і Рудольфам, а аднойчы я зышоў за Рауля. Рольф — нудны заступнік, якога я цярэць не магу, Рауль мусіць быць свайго роду спакуснікам, але найбольш мне падабаецца, калі яна называе мяне Рудольфам. Тады яна летуценная і закаханая. Маё сапраўднае імя, Людвіг Бодмэр, яна ігнаруе. Я часта яго паўтараў, але яна проста не прымае яго да ведама.

Першыя тыдні я часта блытаўся, але цяпер прызвычаіўся. Тады ў мяне яшчэ было стэрэатыпнае ўяўленне пра псіхічныя хваробы, я суадносіў іх з прыпадкамі шаленства, замахамі на жыццё ды ідыётамі-мармытунамі, і на гэтым фоне Жэнеўе яшчэ больш вылучалася. Спачатку я ўвогуле не мог паверыць, што яна хворая, — блытаніна імёнаў і асоб падавалася мне проста гульнёй — ды і цяпер часам не веру. Але я ўжо разумею, што за гэтымі бяскрыўднымі фантазіямі бягучна дзьме хаос. Ён яшчэ не тут, але ўжо блізка, і гэта надае Ізабэле, якой усяго толькі дваццаць і прыгажосць якой ад хваробы амаль трагічная, дзіўнае прыцягненне.

— Хадзем, Рольф, — кажа яна і бярэ маю руку.

Я яшчэ раз спрабую пазбегнуць ненавіснага імені:

— Я не Рольф, — кажу я. — Я Рудольф.

— Ты не Рудольф.

— І ўсё ж я Рудольф. Рудольф-адзінарог.

Яна так назвала мяне аднойчы. Аднак зноў няўдача. Яна смяецца, як смяюцца з дзіцячых гісторый.

— Ты не Рудольф і ты не Рольф. Але ты і не той, кім сябе ўяўляеш. А цяпер пайшлі, Рольф.

Я гляджу на яе. На момант у мяне зноў з'яўляецца ўражанне, што яна не хворая і толькі прыкідваецца.

— Не будзь нудным. Чаму ты заўсёды хочаш быць аднолькавым?

— Сапраўды, чаму? — паўтараю я здзіўлена. — Ты маеш рэцыю! Чаму ўсе хочуць гэтага? Што ў нас такім чынам захоўваецца? І чаму мы лічым сябе такімі важнымі?

Яна ківае.

— І ты, і лекар! Але ж вецер здзьме ў рэшце рэшт усё. Чаму вы не хочаце прызнаць гэтага?

— Лекар таксама? — пытаюся я.

— Так, той, хто сябе так называе. Усё хоча ад мяне нечага! Пры гэтым сам нічога не ведае. Не ведае нават, як выглядае трава ноччу, калі яе не бачна.

— Як яна можа выглядаць? Напэўна, шэрая ці чорная. Або срэбраная, калі месяц свеціць.

Ізабэла смяецца.

— Я так і думала! Ты таксама не ведаеш. Гэтак жа, як і лекар!

— Ну і як жа яна выглядае?

Яна спыняецца. Павеў ветру праносіцца міма нас, несучы з сабой пчол і водар кветак. Жоўтая спадніца надзімаецца ветразем.

— Ноччу травы проста няма, — кажа яна.

Мы ідзём далей. Міма нас па алеі праходзіць старая жанчына ў шпітальным халаце. Яе твар чырвоны і блішчыць ад слёз. Двое разгубленых наведвальнікаў ідуць побач з ёю.

— Тады што там, калі не трава? — пытаюся я.

— Нічога. Яна ёсць, толькі калі на яе глядзіш. Часам, калі вельмі хутка азірнуцца, гэта можна яшчэ злавіць.

— Што злавіць? Што нічога няма?

— Не... як яно вяртаецца на сваё месца — трава і ўсё, што за табой. Як слугі, што пайшлі на танцы. Толькі павярнуўшыся вельмі хутка, ты яшчэ можаш іх злавіць, іначай яны ўжо на месцы і прыкідваюцца невінаватымі, быццам ніколі не адлучаліся.

— Хто, Ізабэла? — пытаюся я вельмі акуратна.

— Рэчы. Усё, што ззаду нас. Яны толькі і чакаюць, калі ты адвернешся, каб магчы знікнуць!

Я разважаю над гэтым. Мне здаецца, што гэта падобна на глыбокую бездань за спінай.

— Я таксама знікаю, калі ты адварочваешся? — пытаюся я.

— Ты таксама. Нічога не застаецца.

— Вось як, — кажу я трохі з горыччу. — Але для сябе я заўсёды тут. Нават калі хутка павярнуся.

— Ты паварочваешся не ў той бок.
 — Значэнне маюць нават бакі?
 — Для цябе так, Рольф.
 Я зноў здрыгануўся ад ненавіснага імя.
 — А для цябе? Як яно з табой?
 Яна глядзіць на мяне і разгублена ўсміхаецца, быццам мы не знаёмыя.
 — Я? Мяне ж тут увогуле няма!
 — Няўжо? Але для мяне ты ўсё ж такі тут.
 Яе аблічча мяняецца. Яна зноў мяне пазнае.
 — Гэта праўда? Чаму ты не кажаш мне гэтага часцей?
 — Я ж кажу табе гэта пастаянна.
 — Недастаткова, — яна абапіраецца на мяне. Я адчуваю яе дыханне і грудзі пад тонкім шоўкам. — Ніколі не бывае дастаткова, — кажа яна на адным дыханні. — Чаму ніхто пра гэта не ведае? Ах, бяздушныя вы статуі!

Статуя, думаю я. Але што мне застаецца? Я гляджу на яе, адчуваю, яна такая прыгожая, яна мяне хвалюе, і кожны раз, калі мы разам, быццам тысячы галасоў стэлефаноўваюцца па правадах маіх вен, але ўсё раптам перарываецца, нібыта абрываецца сувязь, я не ведаю, як павінен сябе далей паводзіць, і гэта не выклікае нічога, акрамя збянтэжанасці. Нельга жадаць вар'ятку. Магчыма, камусьці і можна, але я не магу. Гэта тое самае, што жадаць аўтаматычную ляльку. Ці некага, каго загіпнатызавалі. І ўсё ж яе блізкасць хвалюе.

Зялёныя шаты алеі расступаюцца, і перад намі кладуцца залітыя сонцам клумбы цюльпанаў і нарцысаў.

— Надзень капялюш, Ізабэла, — кажу я. — Лекар просіць.

Яна шпуляе капялюш у кветкі.

— Лекар! Ён усяго просіць! Ён просіць маёй рукі, але яго сэрца памірае з голаду. Успацелы пугач.

Я не веру, што пугачы могуць пацець. Але карціна пераканаўчая. Ізабэла робіць крок, як танцорка, паміж цюльпанаў і прысядае на кукішкі.

— Ты чуеш?

— Канешне, — кажу я з палёгкай. — Кожны можа іх чуць. Гэта званы. У фа-дыезе.

— Што такое фа-дыез?

— Такая танальнасць. Самая салодкая з усіх.

Яна падкідвае сваю шырокую спадніцу над кветкамі.

— Яна цяпер гучыць ува мне?

Я ківаю і гляджу на яе тонкую шыю. Усё гучыць у табе, думаю я. Яна зрывае цюльпан ды разглядае адкрытую кветку і тоўстае сцябло, з якога выступіў сок.

— Тут няма нічога салодкага.

— Добра, тады гэта званы ў до-мажоры.

— Абавязкова ў мажоры?

— Ну яшчэ можа быць мінор.

— А яны могуць быць два адначасова?

— У музыцы не, — кажу я, загнаны ў кут. — Яна мае пэўныя прынцыпы. Можа быць ці адзін, ці другі. Ці адзін за другім.

— Адзін за другім! — Ізабэла глядзіць на мяне з лёгкай пагардай. — Ты заўсёды знаходзіш нейкія адгаворкі, Рольф. Чаму?

— Я таксама не ведаю. Я хацеў бы, каб усё было інакш.

Яна раптам выпростаеца і адкідае цюльпан, які сарвала. Адным махам выскоквае з кветніка і рэзка папраўляе сукенку. Пасля падымае яе высока і разглядае свае ногі. Яе твар скажаецца ад агіды.

— Што здарылася? — пытаюся я ўстрывожана.

Яна паказвае на кветнік.

— Змей...

Я гляджу на кветкі.

— Там няма змей, Ізабэла.

— Ёсць! Яны там! — Ізабэла паказвае на цюльпаны. — Хіба ты не бачыш, чаго яны хочуць? Я гэта адчула.

— Яны нічога не хочуць. Гэта кветкі, — кажу я, нічога не разумеючы.

— Яны да мяне дакраналіся, — яе калоціць ад агіды, і яна ўвесь час глядзіць на цюльпаны.

Я бяру яе за руку і паварочваю так, каб яна больш не бачыла кветнік.

— Ты адварнулася, — кажу я. — Цяпер іх больш няма.

Яна глыбока ўздыхае.

— Не пускай іх! Задаві іх, Рудольф!

— Іх больш няма. Ты адварнулася, і яны зніклі. Як трава ўначы і як рэчы.

Яна прыхінаецца да мяне. Я раптам больш не Рольф для яе. Яна кладзе твар на маё плячо. Не збіраецца мне нічога тлумачыць. Я Рудольф і павінен пра гэта ведаць.

— Ты ўпэўнены? — пытае яна, і я адчуваю яе сэрца каля сваёй рукі.

— Цалкам упэўнены. Яны зніклі. Як слугі па нядзелях.

— Не падпускай іх, Рудольф..

— Не падпушчу, — кажу я, хоць не ўпэўнены, што яе разумею. Аднак гэта не важна. Яна ўжо супакоілася.

Мы павольна вяртаемся. Яна рэзка робіцца стомленай. Падыходзіць адна з сясцёр на нізкіх абцасах:

— Вы павінны ісці есці, мадэмуазэль.

— Есці, — кажа Ізабэла. — Чаму неабходна ўвесь час есці, Рудольф?

— Каб не памерці.

— Ты зноў хлусіш, — кажа яна стомлена, як безнадзейнаму дзіцяці.

— На гэты раз не. На гэты раз я кажу праўду.

— Няўжо? Камяні таксама ядуць?

— Але ці камяні жывыя?

— Канешне. Мацнейшыя за ўсіх. Такія моцныя, што вечныя. Хіба ты не ведаеш, што такое крышталь?

— Толькі з урокаў фізікі. Але гэта, безумоўна, няпраўда.

— Чысты экстаз, — шэпча Ізабэла. — Не тое, як там... — Яна робіць рух назад у бок кветніка.

Вартаўніца бярэ яе руку.

— Дзе ваш капялюш, мадэмуазэль? — пытае яна праз некалькі крокаў і азіраецца. — Пачакайце, я прынясу.

Яна ідзе, каб дастаць капялюш з кветніка. За ёю хутка вяртаецца да мяне з разгубленым выразам твару Ізабэла.

— Не пакідай мяне, Рудольф! — шэпча яна.

— Я не пакідаю цябе.

— І не сыходзь! Мне трэба зараз ісці. Яны забіраюць мяне! Але ты не сыходзь!

— Я не сыходжу, Ізабэла.

Вартаўніца выратавала капялюш з кветак і цяпер на сваіх шырокіх падэшвах набліжаецца да нас, як лёс. Ізабэла стаіць і глядзіць на мяне. Выглядае, быццам мы развітаемся назаўсёды. З ёю кожнае развітанне як апошняе. Хто ведае, якой яна вернецца і ці наогул пазнае мяне?

— Надзеньце капялюш, мадэмуазэль, — кажа вартаўніца.

Ізабэла бярэ яго і пакідае вяла вісець на руцэ. Яна разварочваецца і вяртаецца ў павільён. Не азіраючыся.

Усё пачалося з таго, што ў пачатку сакавіка Жэнеўева раптам падышла да мяне і загаварыла, быццам мы даўно знаёмыя. У гэтым не было нічога незвычайнага — у вар'ятні няма патрэбы прадстаўляцца; людзі тут знаходзяцца ўбаку ад фармальнасцяў, гавораць, калі хочуць і без доўгіх прэлюдый. Кажуць адразу тое, што прыйшло ў галаву, пры гэтым нікога не бянтэжыць, калі іншы не разумее — гэта неістотна. Бо мэта ж не пераканаць і не растлумачыць, проста ёсць суразмоўца і можна гаварыць, і часта два чалавекі размаўляюць пра зусім рознае і цудоўна разумеюць адно аднаго, бо ніхто не слухае, што гаворыць другі. Напрыклад, папа Рыгор Сёмы, маленькі чалавечак з крывымі нагамі, не спрачаецца. Яму няма патрэбы кагосьці пераконваць, што ён папа. Ён — папа і ўсё, у яго і так шмат клопатаў з Генрыхам Ільвом, Каноса недалёка, і пра гэта ён часам кажа. Яго не бянтэжыць, што суразмоўца — чалавек, які думае пра сябе, быццам зроблены са шкла, і кожнага просіць не разбіваць яго, таму што ўжо мае адну трэшчыну. Гэтыя двое так і размаўляюць: Рыгор пра імператара, які павінен пакаяцца, а шкляны чалавек — што ён не пераносіць сонца, бо тое ў ім адлюстроўваецца. Тады Рыгор дае папскае blessing, шкляны чалавек дастае кусок тканіны, якой засланне ад сонца сваю празрыстую галаву, і абодва развітваюцца з ветлівасцю мінулых стагоддзяў. Таму я не здзівіўся, калі Жэнеўева са мной загаварыла, я здзівіўся толькі з таго, наколькі прыгожай яна была, бо тады яна была якраз Ізабэлай.

Яна гаварыла са мной доўга. На ёй было лёгкае светлае футра, якое каштавала сама меней дзесяць крыжоў з найлепшага шведскага граніту, і вячэрняя сукенка з залатымі сандалямі. Было адзінаццаць гадзін раніцы, і ў свеце за мурам такое не магло б